

МИХАИЛ ВИДЕНОВ

**ПО НЯКОИ НЕТИПИЧНИ ФОНЕТИЧНИ ЯВЛЕНИЯ В
ГОДЕЧКИЯ ГОВОР***

MIHAIL VIDENOV

**ON SOME ATYPICAL PHONETIC PHENOMENA IN THE
GODECH DIALECT**

(Abstract)

The Godech dialect lacks the consonants [x] and [ф]. Two cases are distinguished – either there are no substitutes for the missing consonants, or other consonants occur compensatorily in their place. This paper addresses cases where the loss of [x] at the beginning of a word leads to the restructuring of the word itself. The most interesting cases concern the word-initial combinations *хъл-* and *хър-(хар-)* as words cannot begin with the vowel [ъ] in this dialect.

Keywords: substitution, metathesis, mutant forms, folk etymologisation, diglossia

Годечкият говор е подробно описан в моята монография със същото заглавие – *Годечкият говор* (Виденов 1978). Той обхваща 19 селища (приблизително цялата бивша Годечка околия). Съвсем накратко казано, по своята същност това е езиков преход между западнософийския и царибродския говор: основните му черти съвпадат с чертите на говорите от пограничната ивица и респективно с чертите на царибродския говор, но редица негови особености, измежду които най-съществена е членната форма **-о** за имената от мъжки род, единствено число, свързва Годечко със западнософийския говор. Преходът е следствие от оживените контакти и смесвания на населението от Годечко със селата на изток – Шума, Бучин, Гинци, Манастирище, Костинброд и др.

Тук ще се спрем на някои особености във фонетиката на годечкия говор, които не са намерили достатъчно място в монографията било поради характера на приетата научна методика, било поради настъпилия след 60-те години на XX в. развой на традиционното състояние към мезолект.

1. **Своеобразни субституции при изпускането на съгласната [x].** Подобно на състоянието в редица други български диалекти – източни и западни – и в годечкия говор липсва съгласна [x]: тя не съществува в консонантната фонемна система на говора. По принцип мястото ѝ във фонетичната дума остава празно без оглед на това дали е в началото, в средисловието, или в края. Не оказва влияние и характерът на фонетичното обкръжение и дори характерът на следходната фонема – гласна, съгласна (звучна, беззвучна, сонорна): срв. *òра* (от *хора*), *леп* (от *хляб*), *ма̀н'е* (от *махане*), *идò* (от *идох*) и т.н. Във формите за имперфект – 1 л., ед. число (*й̀а четò*), 1 л., 2 л. и 3 л., множествено число (срв. *нй̀а четòомо*, *вй̀а четòоте*, *онй̀ четòоше*) обаче съгласната [x] е преминала в гласна [o]. Тук върху това няма да акцентуваме, а ще обърнем внимание на диалектните форми *ретй̀а*, *ретй̀шка*, *рамòника*, *р̀кам*, *л̀цам* и под.

При цялостното ни запознаване с фонетиката на говора се установява една последователна закономерност: **думите не могат да започват с гласната [ъ].** Общобългарската дума *ъгъл* и нейните десетина производни, които са ни познати от книжовния език, в говора не съществуват. На мястото на *ъгъл* в говора е *кюше*, дошло след промяна на думата *къоше*: вероятно местният човек я е чул и възприел с редуцирано [o] в [y]. Това стесняване не е можело да стане на местна почва, защото редукцията на широки гласни в съответните тесни в този западнобългарски район е изключена.

Законът думите да не започват с гласна [ъ] е довел до изменение (от гледище на оригиналите: до деформация) както следва: *х̀рка̀м* > *р̀кам*, *х̀л̀ца̀м* > *л̀цам*. По този модел на изменение са подведени и думите *хартя* > *ретй̀а*, *хартяно* > *ретй̀шно*, *хартй̀ка* > *ретй̀шка*, *хармоника* > *рамòника*. Тези изменения превръщат думите и ги правят неузнаваеми за външните за района хора.

При случаите *х̀рка̀м* > **ър̀кам* > *р̀кам* и *х̀л̀ца̀м* > **ъл̀ца̀м* > *л̀цам* правилото, което формулирахме по-горе, довежда до метатеза на *ъл-* в *лъ-* и на *ър-* в *ръ-*.

Не бива да ни озадачават и случаите *ретй̀а* и *рамòника*, защото като сравнително нови за годечкия бит най-вероятно са били възприети във вида **х̀ртй̀а* и **х̀р̀моника*. По този начин са попаднали под действието на закона да няма думи с начално [ъ], вследствие на което е настъпила вече показаната тук метатеза, т.е. станали са съответно **ръ̀тй̀а* > *ретй̀а*, *ретй̀шно*, *ретй̀шка*, *рамòника*. Възможността за промяна в последната дума е голяма, защото гласната [ъ] е без ударение и може да се изменя към [a] или към [e] в зависимост от произволното етимологизиране. Диалектният носител довежда всички нови за себе си думи към своя морфеман запас. Поради това съответните думи в речта му се деформират понякога до неузнаваемост. В езиковедската наука в такива случаи се говори за

„фонетика на отделната дума“. Винаги трябва да се отчита и това, че диалектът е устна реч и ухото не винаги долавя тънкостите на чутата дума.

За да подкрепим тезата си, че диалектният носител се обляга преди всичко на своя собствен езиков усет и на първо място на етимологизирането, ще посочим годечката дума *палталд̀не*, която битува като *pluralia tantum*, която е навлязла вероятно в началото на ХХ в. и съвсем очевидно е повлияна от думата *палто* (в говора *п̀алто*). Грешка би било тук да се търси някаква фонетична закономерност за преход на съгласната [н] в [л]. Още при събиране на материала в годечкия район през 60-те години на ХХ в. беше установено, че съществителното име *бетон* има вид *битон*. Невъзможно е да обясним промяната с редукция на гласната [е] в [и]: нека повторим, че в говора не действа закон за слухово доловима редукция. Местният човек най-вероятно се е повлиял да изведе формата *битон* от глагола *бия* (в говора: *б̀ием*). Това твърдение става очевидно, ако обърнем внимание на изрази от типа: *у недел'у че б̀иемо ф̀т̀оруту пл̀дчу; капну̀л с̀м – въз д̀ен смо б̀или бит̀но г̀оре на ванчинуту ѝжу* и под.

Посочените по-горе субституции не действат като някакъв универсален модел, защото в нашите записи откриваме формата *ашл'̀ак*, дошла от *х̀шиллак*. Тук изпадането на съгласната [х] е превърнало формата в **̀шил̀ак*, дошла от *х̀шиллак*: неударената гласна [ъ] се реализира с алофона на неударената гласна [а], затова местният човек я е схванал като **х̀шиллак* и я е превърнал в *ашл'̀ак* по законите на диалектното словообразуване. В тази дума няма нищо незакономерно, защото е била подведена под общото масово правило съгласната [х] да изпадне и да остави мястото в думата празно.

2. По някои мезолектни явления. По въпросите на т.нар. мезолект вече има достатъчно обяснения в нашата социолингвистическа литература. Ще препратим към нашата най-нова книга (Виденев 2013: 81–90). За улеснение на читателя тук на кратко ще кажем, че става дума за форми, чрез които се „бяга“ от диалекта с цел приближаване към държавния езиков стандарт по силата на диглосията. Това „бягство“ преминава твърде често през зигзаги по силата на инерции: получават се форми **мутанти**, които не бива да ни учудват.

Местният годечанин е схванал, че в речта му не участват съгласните [х] и [ф] и прави опит да ги възстанови в думите, за да прозвучат като стандартни. Съгласната [ф] в говора е заменена с [в] пред гласна, срв. *Ст̀еван, ко̀ва, вун̀ийа, вука̀ра* и под. Местният човек възстановява облика им като на мястото на съответното [в] поставя [ф]. Горните примери придобиват стандартен вид: *Стефан, кофа, фуния, фука̀ра* и т.н. По силата на тази инерция за стандартизиране обаче се получават свъхстарания, които тук наричаме форми мутанти: от *пуловер* става *пул̀дфер*, от *ватман* става

фатман и под. За местния човек думата *ваза* започва да звучи като *фаза*. По този начин техническият термин и съдът за поставяне на букети цветя стават форми омоними.

Пред мезолектни *форми мутанти* сме изправени и при опитите да се възстанови съгласната [x], т.е. да се запълни празното място в съответните думи и те да прозвучат като стандартни. И в това отношение сме изправени пред свръхстарание (хиперурбанизъм), защото съгласната [x] се появява и там, където по принцип никога не е била, срв. *хасма̀* (от *асма*), *харбийя* (от *арабия*), *хорёл* (от *орел*), *хаварийя* (от *авария*) и под. Диглосията е мощен стимул за напускане на диалекта, но нека пак да повторим, че често се минава през мутнатни форми.

По време на експедиции в Трънско през 70-те години на XX в. сме записали случаи, които звучат анекдотично. Роднинските названия *вуйна* и *вуйчо* там са добили облик *у̀к'а* и *у̀йна*, т.е. изпаднала е началната съгласна [в], а при първата дума вероятно се е преминало през облик **у̀йк'а*. Интересното в случаите е това, че не се възстановява съгласната [в], а се поставя начална съгласна [х]. Нека подчертаем, че случаите са записани от жени в с. Пенкьовци, Трънско.

В заключение на нашите разсъждения за мезолектните мутанти нека си припомним думите на Ст. Стойков, изказани във връзка с наблюденията му върху разволя на еркечкия говор: диалектът отшумява бавно и се приближава към държавния стандарт зигзагообразно (Стойков 1956: 339). В това отношение народният езиков гений вероятно е сътворил цяло богатство от форми, които чакат нашия анализ.

БЕЛЕЖКА

*Според най-новата диалектоложка карта на българските говори *Карта на диалектната делитба на българския език* (без означаване на годината), изработена въз основа на *Българския диалектен атлас* от Лучия Антонова, Лиляна Василева, Славка Керемидчиева и Ана Кочева, сътруднички на Секцията по диалектология към Института за български език при БАН „Проф. Любомир Андрейчин“, такъв говор не съществува. На картата Годечко е отнесено към Брезнишко. Недоразумението може да се обясни по няколко начина, но върху това по-подробно ще разсъждаваме по друг повод на друго място. Най-вероятно на съставителките не им е била известна посочената тук моя монография.

ЛИТЕРАТУРА

Виденов 1978: *Виденов, М.* Годечкият говор. София, издателство на БАН, 214 с.

Виденов 2013: *Виденов, М.* Езиковедски шрихи и етюди. София, МСД, 274 с.

Стойков 1956: *Стойков, Ст.* Днешно състояние на еркечкия говор. – Известия на Института за български език. София, БАН, кн. 4, с. 333–367.

✉ *Акад. проф. д.ф.н. Михаил Виденов*
Факултет Славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ № 15, 1504 София, България
mihail_videnov@abv.bg

✉ *Acad. Prof. D. Sc. Mihail Videnov*
Faculty of Slavic Studies
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15 Tsar Osloboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria
mihail_videnov@abv.bg